

MİRZA ELEKBER SABİR'İN KLASİK TARZDA YAZDIĞI ŞİİRLER*

Yrd. Doç. Dr. Ömer BAYRAM
 Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
 omerbayram@nevsehir.edu.tr

ÖZET

Mirza Elekber Sabir (1862-1911), Azerbaycan edebiyatında, 19. asır sonu ve 20. asır başlarında yaşayan çok yönlü edebî şahsiyetlerdendir. Şair, klasik tarzda eğitim almış, şiirlerinin çoğunu da klasik şiirin etkisinde yazmıştır. Şair, aynen Türk edebiyatı şairlerinden Namık Kemal'in yaptığı gibi hayatının ilerleyen yıllarında klasik edebiyata cephe almış, bu edebiyatta yaygın olarak kullanılan ve eskidiğini düşündüğü mazmunları yıkmaya çalışmıştır. Sabir, klasik şiiri eleştirdiği pek çok beytiyle de akıllarda kalmıştır.

Bu makalede, Sabir'in klasik tarzda yazdığı şiirleri incelenecek ve klasik şiire karşı tavrı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Klasik Şiir, Hiciv, Gazel, Mazmun.

MİRZA ELEKBER SABİR'S POEMS IN THE CLASSICAL STYLE

ABSTRACT

Mirza Elekber Sabir (1862-1911) is a multidimensional literary figure of Azerbaijan poetry who lived at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century. The poet, trained in classical style, wrote most of his poems under the influence of classical poetry. Just like the Turkish poet Namık Kemal, in later years of his life Sabir turned against the classical literature and attacked at the classical imagery that he considered worn out. As an ironic approach, Sabir is memorable for his classical couplets where he mocks the classical literary convention.

In this paper, Mirza Elekber Sabir's classical poems will be examined, and his approach to classical poetry will be demonstrated.

Keywords: Azerbaijan Literature, Classical Poetry, Satire, Gazel, Mazmun (Imagery And Metaphor).

* Bu makale, 27-28 Mayıs 2011 tarihlerinde Bakü'de Hazar Üniversitesinin düzenlediği "Azerbaycan Dünya Edebiyatında" adlı uluslararası sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

1. MİRZA ELEKBER SABİR'İN HAYATI

Mirza Elekber Sabir (30 Mayıs 1862-15 Temmuz 1911), Azerbaycan edebiyatı tarihinde mümtaz bir şahsiyettir.¹ Onu yeterince tanımayanlar, Sabir'i sadece bir mizah şairi olarak değerlendirmektedirler. Oysaki Sabir'in çok yönlü bir edebî kişiliği vardır. Onu değişik yönleriyle değerlendirmek istersek şunları söyleyebiliriz:

Sabir, hayatının ilk dönemlerinde klasik edebiyat tarzında şiirler yazmış bir divan şairidir. Abbas Sehhet, Ağalibey Naseh ve Muhammet Terrah ile şiir üzerine yaptığı sohbetlerden sonra şiirin nasıl olması gerektiği üzerine düşünmeye başlayan Sabir (Muhtaroglu, 1993: 84), 1905'te *Heyat* gazetesinde "Beynelmilel" adlı bir şiir neşreder. Burada, Azerbaycan ve dünya hakkındaki görüşlerini dile getirir. Bu şiirinden, Sabir'in, şiirin sosyal konuları da ele alması gerektiği kanaatine vardığını anlayabiliyoruz. Sabir, eski şiir anlayışını değiştirerek farklı bir düşünceye ulaşmış ve sosyal muhtevalı şiirler yazan bir şair kimliğine bürünmüştür.

Sabir, Celil Memmed Guluzade'nin başyazarlığını yaptığı *Molla Nesreddin* dergisinin 28 Nisan 1906 tarihli 4. sayısında yayımlanan "Millet nece tarac olur olsun ne işim var?" mısrasıyla başlayan ilk şiiri ile farklı bir şiir vadisine ayak basmış oldu (Mirza Elekber Sabir, 2007: viii). Burada sosyal muhtevalı satirik şiirin en başarılı örneklerini vermeye başladı.

Sabir, 1908'de Şamahı'da Ümid adlı bir okul açtı. Bu yönüyle Sabir, bir muallim ve eğitimcidir. Sabir'in *Birinci İl*, *İkinci İl*, *Üçüncü İl* ve *Yeni Mekteb* adlı ders kitaplarında çocuklar için şiir ve yazıları yer almaktadır. Bu yönüyle Sabir, bir ders kitabı yazarıdır.

Sabir, *Heyat*, *İrşad* ve *Taze Heyat* gazetelerinin Şamahı muhabirliğini yapmış ve bu gazetelerde düzenli olarak şiir ve yazıları neşredilmiştir. Bunların dışında Sabir'in, *Hegiget*, *Yeni Hegiget*, *Behlul*, *Füyuzat*, *Yeni Füyuzat*, *Rehber*, *Güneş*, *Seda*, *Milli Nağmeler*, *Debistan* gibi dergi ve gazetelerde şiir ve yazıları yayımlanmıştır. Bu yönüyle Sabir, bir gazetecidir.

Sabir Türkiye'de en çok *Hophopname* adlı şiir kitabı ile tanınmaktadır. *Hophopname* ve Sabir'in satirik şiir tarzı üzerine Türkiye'de pek bazı makaleler yazılmakla birlikte kitap boyutunda tespit edebildiğimiz üç çalışma vardır. Bunlar, Sabir'in şiirlerinin Azerbaycan Türkçesi ile verildiği Abdülmecid Doğru tarafından hazırlanmış *Hophopname* (1975); Trakya Üniversitesinde Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı danışmanlığında Mustafa Arslan tarafından hazırlanan "Mirza Ali Ekber Sabir'in *Hophopname*'sinden Seçmeler (Metin-Dizin-Dilbilgisi)" başlıklı 287

¹ Sabir'in hayatı ve edebî şahsiyeti ile ilgili bilgiler için şu eserlere bakılabilir: Mirehmedov, 1958; Ağamirov, 1962; M. Memmedov, 1968; Zamanov, 1973; Meherremova, 1976; Xendan, 1977; A. Memmedov, 1990; Muhtaroglu, 1993; Mirza Elekber Sabir, 2007.

sayfalık yüksek lisans tezi (1996) ve son dönemde İsa Öztürk'ün hazırladığı *Hophopname (Seçmeler)* başlıklı kitaptır. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlarından 2007 yılında çıkan bu kitapta Öztürk, Sabir'in şiirlerinden bazılarını seçmiş ve Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine uyarlamıştır. Kitabın başında Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın iki sayfalık bir sunuş yazısı da yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Mirza Elekber Sabir'in klasik tarzda yazdığı şiirleri, şekil ve içerik açısından inceleyerek Türkiye'de tanıtmaktır. Sabir, hocası Seyyid Azim Şirvânî'nin etkisiyle ilk şiirlerini klasik tarzda yazmıştır (Muhtaroglu, 1993: 83). Sabir, bu şiirlerinde klasik şiir geleneğine uygun bir şekilde bütün mecazlar sisteminden faydalanmıştır. Bu şiirlerin konusu, aşk, şarap, meyhane, rind ile zahidin çekişmesi, feleğin ikiyüzlülüğü, sevgilinin verdiği eza ve cefa, sevgiliden ayrı olma gibi mevzulardır. Sabir'in klasik tarzda yazdığı bu şiirleri bazı örneklerle açıklamak, onun şairliğinin ilk dönemlerini anlamak açısından faydalı olacaktır.

2. SABİR'İN KLASİK TARZDA YAZDIĞI ŞİİRLERİNDE KONULAR

2.1. Şarabın Acılığı ve Sevgilinin Dudağının Tatlılığı Hakkında

Badeyi-təlx içrə bu nəş'eyi-şirin nədir?
 Yoxsa qoyub dilbərim ləb ləbi-peymanəyə
 (Mirze Elekber Sabir, 2004, C. II: 95)

(Bu acı şaraptaki tatlı neşe de neyin nesidir? Acaba sevgilim, kadehin ağzına tatlı dudağını deydirmiş de ondan mı şarap böyle keyif verici olmuş?)

Sabir, bu beyitte acı şarabın tatlı bir neşe vermesinin sebebini, sevgilisinin dudağının kadehe değmesine bağlamıştır. Buna güzel sebebe bağlama yani hüsn-i ta'lil sanatı denir (Coşkun, 2010: 165). Şair, birinci mısradaki anlamı soru yoluyla güçlendirmiş, yani istifham sanatı yapmıştır. "Telh" ve "şirin" kelimeleri bir arada kullanılarak tezat sanatı ortaya çıkmıştır. "Neşe", "şirin" ve "leb" kelimelerini bir araya getirerek sevgilinin dudağının tatlılığını, tenasüp sanatı ile anlatmıştır. "Leb" kelimesi iki defa kullanılarak tekrar sanatı, birinci leb kelimesiyle sevgilinin dudağı, ikinci leb kelimesiyle de kadehin kenarı, ağzı kastedilmiştir.

2.2. Sevgilinin Yüzündeki Ben, Hz. Âdem'in Cennetten Kovulması

Sabir o cənnətrüxün gəndümi-xalın görüb,
 Az qalıb Adəm kimi aldana bir danəyə
 (Mirze Elekber Sabir, 2004, C. II: 95)

(Sabir, o cennet yanaklı sevgilinin yanağında buğday tanesine benzeyen beni görünce az daha Hz. Âdem gibi bir daneye aldanıp mahvolacaktı.)

Sabir, bu beyitte sevgilinin yüzünü cennete, yüzündeki beni de buğday tanesine benzeterek iki teşbih-i beliğ yapmıştır. “Cennet”, “buğday”, “Hz. Âdem”, “aldanmak”, “dane” kelimelerinden bir telmih ortaya çıkmaktadır. Bu kelimeler Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın cennette kendilerine yasaklanmış olan ağaca yaklaşımlarını, onun meyvasından yemelerini ve bu sebeple cennetten kovulup yeryüzüne indirilmelerini hatırlatmaktadır. Bu yasak meyvenin ne olduğu konusunda değişik görüşler vardır (Onay, 2009: 32; Pala, 1995: 19). Şair, bu beyitte, yasak meyveyi bir buğday tanesi olarak tasavvur etmektedir.

2.3. *Âşığın Sevgiliye Canını Kurban Olarak Sunması*

Eyd-əzhadə qoyun kəsmə, boyun qurbanı,
 Aşiqi-zar kimi kəsməyə qurbanın var
 (Mirze Elekber Sabir, 2004, C. II: 96)

(Ey güzel boyuna, endamına kurban olduğum sevgili! Sen, Kurban Bayramında bir koyunu kurban olarak kesme. Zaten senin, inleyen bu âşığın gibi bir kurbanın var.)

Sabir, bu beyitte, “eyd-ezha”, “koyun”, “kurban”, “kesmek” kelimeleriyle bir telmih yapmış, Kurban Bayramında Müslümanların Allah’a yaklaşmak için koyun kurban ettiklerini hatırlatmıştır. “Kurban” yaklaşmak anlamına gelen bir kelimedir. Şair de kendini seviliye kurban ederek bir defacık da olsa ona yaklaşmış olacaktır. Burada, “boyuna kurban olayım” biçiminde bir halk söyleyişi kullanılmıştır. Buna irsal-i mesel sanatı denir. Koyun ve boyun kelimeleri cinaslı (lâhık cinas) kullanılmıştır. Kelimelerin başındaki bir harf değişerek başka bir kelime meydana gelmiştir (Coşkun, 2010: 254). Âşık, kurbanı benzetilerek teşbih yapılmıştır. Boyun kurbanı denilerek sevgiliye hitap edilmiş ve nida sanatı kullanılmıştır.

2.4. *Bülbülün İnlmeleriyle Gül Bahçesini Figana Boğması, Pervanenin ise Sessizce Kendini Yakması*

Suzi-binaleyî-pərvanəni gör, ey bülbül,
 Səhni-gülzardə ancaq sənin əfğanın var
 (Mirze Elekber Sabir, 2004, C. II: 96)

(Ey bülbül! Pervanenin hiç inlemeden kendini yakışımı gör. O, öyle sessizce kendini aşk yolunda feda ederken gül bahçesinin meydanlığında ancak senin efganın duyulmaktadır.)

Sabir, bu beyitte klasik edebiyatın iki önemli mazmununu kullanmıştır: şem ü pervane, gül ü bülbül. Şair, bülbüle bir insanmış gibi hitap etmektedir. Burada hem nida hem de teşhis sanatları vardır. “Bülbül”, “gülzar” ve “efgan” kelimeleriyle tenasüp yapılmıştır. Pervane, mumun etrafında uçup en sonunda aşkı uğruna kendini yakmakta ve böylece benliğinden geçmektedir. Bu konu, beşeri aşktaki fedakârlık olarak yorumlanabileceği gibi, tasavvuftaki vahdet-i vücud nazariyesi ile de yorumlanabilir. Pervanenin kendini ateşte yakması fenafillahtır. Daha sonraki mertebesi ise sevgilisi olan ateş ile yek-vücut olarak bekabillaha ulaşmaktır (Pala, 1995: 440; Onay, 2009: 375). Aşkın bu ileri derecelerini kavrayamayan bülbül ise devamlı figan etmekte, “ah u zar”ı ile bütün gül bahçesindekileri rahatsız etmektedir (Onay, 2009: 101; Pala, 1995: 97). Bu hâliyle bülbül, masivaya takılıp kalmıştır.

2.5. Sevgilinin Yay gibi Kaşları, İsra Gecesi gibi Saçları ile Güzelliğin Miracına Çıkması

Qabi-qövseyn qaşın, leylätül-isra zülfün,
 Tapmısan mærtöbeyi-hüsne sən me'racı
 (Mirze Elekber Sabir, 2004, C. II: 104)

(Ey sevgili! Kabe Kavseyn kaşlarıyla ve İsra gecesi gibi siyah saçlarıyla sen güzellik mertebesinde miracı bulmuşsun.)

Bu beyitte Sabir, açıkça Hz. Muhammed'in miraç mucizesine telmihte bulunmaktadır. Hz. Muhammed, bir gecede, Mekke'den Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya gitmiş, bu olaya İsra denmiş ve Mescid-i Aksa'dan da göğe yükselerek Allah ile vasitasız konuşmuş, bu olaya da Miraç denmiştir. Kuran-ı Kerim'de Miraç hadisesinde, Allah ile Hz. Muhammed'in birbirlerine ne kadar yakın oldukları anlatılırken, “iki yay arası kadar, hatta daha az” anlamına gelen “kabe kavseyn ev edna” ifadesi burada iktibas sanatı ile alıntılanmış ve sevgilinin kaşları yaya benzetilmiştir.

Hz. Muhammed'in Mekke'den Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya gidişi ise İsra'dır. Bu hadise gece meydana gelmiştir. Gece karanlık ve siyahtır. Sevgilinin saçları da siyahtır. Sevgili o yay gibi kaşlarla ve simsiyah saç ile kimsenin ulaşamadığı zirve bir güzelliğe ulaşmıştır. Miraç mucizesi de ancak İslam peygamberi olan Hz. Muhammed'e nasip olmuştur (Levend, 1984: 128).

3. SABİR'İN KLASİK ŞİİRE CEPHE ALMASI

Sabir, şairliğinin sonraki döneminde, klasik tarzdaki şiire açıkça cephe alır. Bu şiirin, asırlarca komik sayılabilecek konuları dönüp dolaşıp

aynı şekilde işlediğini düşünmeye başlar. Aşağıdaki şiiri bunun açık bir göstergesidir (Mirze Elekber Sabir, 2004, C. I: 229):

Ey annın ay, üzün günəş, ey qaşların kəman!
 Ceyran gözün, qarışqa xətin, kakilin ilan

(Ey alnı ay, yüzü günəş, kaşları yay gibi olan sevgili! Gözlerin ceylana, yüzündeki ayva tüyleri karınca ayaklarına saçlarının alnına dökülen kısmı olan kâküllerin de yılana benzemektedir.)

Alma çənən, çənəndə zənəxdan dərin quyu,
 Kipriklərin qamış, dodağın bal, tənin kətan

(Ey sevgili, çenen elmaya, zenehdan denilen çene çukurun sanki bir kuyuya, kirpiklerin mızrağa benzemektedir. Dudağın bal gibi tatlı ve bedenin keten gibi beyaz ve yumuşaktır.)

Boynun sürahi, boy-buxunun bir uca çinar,
 Əndamın ağ gümüş, yanağın qırmızı ərnar

(Ey sevgili, boynun şarap sürahisi gibi hoş bir incelikte, boy-posun yüce bir çınar gibidir. Endamın, sinen gümüş gibi beyaz, yanağın ise kırmızı bir nar gibi güzel renklidir.)

Xalın üzündə buğda, başında saçın qürab,
 Qah, qah!.. Qəribə gülməlisən xaniman xərab

(Benin yüzünde bir buğday tanesi gibidir ve başındaki saçların karga gibi siyahtır. Hah hah ha, ay evi yıkılasıca, amma da komik olmuşsun.)

Görüldüğü gibi, Sabir, bu şiirinde, klasik şiirdeki en yaygın mazmunlarla alay etmekte ve bir tehzil özelliği gösteren bu şiirle bütün klasik edebiyata saldırmaktadır. Buna benzer yaklaşımlar. Namık Kemal gibi Anadolu sahasında yetişen bazı şair ve araştırmacılar da görülmektedir.

4. ANADOLU SAHASINDA KLASİK ŞİİRE TAARRUZZLAR

Orhan Okay, “Eski şiirimize yaklaşmak” başlıklı yazısında, Tanzimat’tan başlayarak yenileşen edebiyatın Divan şiirine kapıyı tamamen kapatmayı hedeflediğini, ilk darbeyi Namık Kemal’in, sonuncusunu ise Gölpınarlı’nın vurduğunu söyler. Okay’a göre, Namık Kemal’in 1866 yılındaki darbesi ile Gölpınarlı’nın 1945 yılında yayımlanmış *Divan Edebiyatı Beyanındadır* adlı kitabı arasında geçen seksen yıl “bu kadim sanatın cenazesinin kaldırılmasına kâfi gelmiştir” (Okay, 1998: 84). Namık Kemal, Ziya Paşa’nın Divan Edebiyatı’yla ilgili görüşlerini “Tahrib-i Harabat” ve “Takip” adlı eserlerinde eleştirir, Divan Edebiyatı’na karşı çıkar. Namık Kemal, Divan Edebiyatı’na çağdaşlarından daha kararlı ve sistemli saldırır. O, “Mukaddime-i Celal”de Divan şiirinde kullanılan kalıplardan kurtulmak gerektiğini belirterek memduh, âşık ve sevgili mazmunlarını şu sözlerle eleştirir:

Divanlarımızdan biri mütala'a olunurken insan, muhtevi olduğu hayalati zihninde tecessüm ettirse, etrafını maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zuhal'in tepesine basmış, hançerini Mirrih'in göğsüne saplamış memduhlar; feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış, bağırırken arş-ı âlâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tufanlarına gark olur âşıklar; boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı ma'sukalarla malamal göreğinden kendini devler, gulyabaniler âleminde zanneder. Hayfa ki şiirimiz daha bu tarz-ı garibden kurtulamadı (Namık Kemal, 1993: 343).

Gölpınarlı da benzer şekilde, *Divan Edebiyatı Beyanındadır* adlı kitabında, Divan şiirindeki sevgili tipini eleştirmiş, Divan şairlerinin tek ve yapmacık bir sevgiliyi sevdiklerini söylemiştir:

Her şairin sevgilisi uzun boyludur, selviye benzer, selvidir, hatta. Yüzü güneş yahut aydır. Gözü nergistir, ahudur, kanlıdır, katildir, zalimdir, sarhoştur, hastadır. Bakışı oktur, hançerdir. Yanağı yine güneştir, ateştir, gül bahçesidir. Beni ve saçları misktir, amberdir, sakalları yeşilliktir. Dudakları ya şekerdir, bu takdirde bıyıkları karınca olur, şekerde üşüşen karınca! Yahut la'ldir, yakuttur. Dudakları vardır bu sevgilinin de ağzı yoktur, yani sözüm ona, çok küçüktür o ağız. Ya noktadır, ya bir katre kan; fakat yoktur doğrusu! Dişleri incidir, çene çukuru kuyu. Göğsü ya endam aynasıdır, ya bir akarsu. Bazen dudağı abıhayat, sakalı ve bıyığı yahut saçları karanlıklar diyarı olan bu selvi boylu güzelin yahut abıhayat fiskiyesi gibi sıçrayıp boy atmış dilberin beli de o kadar incedir ki şair, kemerini görmese hani, hemen yok diyecektir! (Gölpınarlı, 1945: 33-34)

Görülüyor ki klasik şiirin konusunun değişerek şiir ve nesrin halkın hayatına ilişkin sosyal meselelerle ilgilenmesi gerektiği düşüncesinde Sabir yalnız değildir. Onun gibi düşünen birçok şair ve düşünür vardır.

5. SONUÇ

Sabir, şairliğinin başlarında hocası Seyyid Azim Şirvânî'nin etkisi ve geleneğin de zorlaması ile klasik tarzda şiirler yazmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde, devrin sosyal ve siyasi gelişmelerinin de tesiri ile sosyal muhtevalı şiirler yazmaya ağırlık vermiştir.

Yaradılıştaki heccav yönü, onun sosyal muhtevalı şiirlerinde bir dönüşüm meydana getirmiştir. Böylece o, daha genç denilebilecek bir yaşta

döneminin en başarılı hiciv şairi unvanını kazanmış, çevresindekileri, çağdaşlarını ve sonraki şairleri satirik şiir yazma vadisinde derinden etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- Ağamirov, M. (1962). *Sabir'in Dünya Görüşü*. Bakı.
- Arslan, M. (1996). Mirza Ali Ekber Sabir'in *Hophopname*'sinden Seçmeler (Metin-Dizin-Dilbilgisi). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Cefer Xendan. (1977). *Sabir-Şairin Heyatı*. Bakı.
- Coşkun, M. (2010). *Sözün Büyüsü: Edebi Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1945). *Divan Edebiyatı Beyanındadır*. İstanbul: Marmara Kitabevi.
- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mehremova, R. (1976). *Sabir'in Dili*. Bakı.
- Memmedov, A. (1990). *Sabir'in Elmi Tercüme-yi Halı*. Bakı.
- Memmedov, M. (1968). *Sabir ve Metbuat*. Bakı.
- Mirehmedov, E. (1958). *Mirze Elekber Sabir*. Bakı.
- Mirza Elekber Sabir. (1975). *Hophopname*. (Haz.) Abdülmecid Doğru. Ankara: Atak Matbaası.
- Mirza Elekber Sabir. (2007). *Hophopname (Seçmeler)*. (Haz.) İsa Öztürk. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mirze Elekber Sabir. (2004). *Hophopname: İki Cildde*. (Haz.) Memmed Memmedov. Bakı: Şerq-Qerb.
- Muhtaroglu, V. (1993). Mirze Elekber Sabir. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. C. 4 (83-123). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Namık Kemal. (1993). Mukaddime-i Celal. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II: 1865-1876*. (342-372). (Haz.) Mehmet Kaplan, İnci Enginün ve Birol Emil. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Okay, O. (1998). Eski Şiirimize Yaklaşmak. *Sanat ve Edebiyat Yazuları*. (82-87) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (Haz.) Cemal Kurnaz. İstanbul: H Yayınları.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Zamanov, A. (1973). *Sabir ve Müasirleri*. Bakı.